

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ КЕЙБІР ПРЕЦЕДЕНТ ЕСІМДЕРДІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Снасәпова Г.Ж.¹, Нұрсұлтанқызы Ж.², Оралбаева Г.С.³

¹ф.ғ.к., Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда, Қазақстан,

²ф.ғ.к., доцент, Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда,
Қазақстан,

³п.ғ.м., Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда, Қазақстан

*¹e-mail: gul.snasapova@mail.ru

²e-mail: zhaznur@mail.ru

³e-mail: oralbaeva1904@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада тілдің негізгі мәдени қорын құрайтын, қазақ және ағылшын лингвомәдени қауымдастықтары мүшелерінің танымында өзіндік орны бар кейбір прецедент есімдер аясындағы ақпараттар зерделеніп, ұлт өкілдерінің танымындағы маңызды қор ретінде қарастырылған.

Мақаланың мақсаты – қазақтар мен ағылшындардың тілдік санасындағы кейбір прецедент есімдердің орны мен рөлін анықтау. Зерттеу жұмысы лингвомәдениеттанымдық бағытта орындалған. Авторлар прецедент есімдерді уақыттың дегеніне бағынбайтын, ұлт өкілдерімен бірге мәңгі жасасып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып қалатын ерекше лингвомәдени бірліктер қатарына жатқызады.

Жүргізілген зерттеу барысында прецедент есімдердің белгілі бір ұлттық қауымдастық мүшелерінің өзара қарым-қатынасының нормаларын реттеуге ат салысатын қасиетіне ерекше назар аударылған. Прецедент есімдердің символ, эталон, стереотип, ассоциация т.б. ретінде атқаратын танымдық функцияларына айрықша мән берілген. Жарнама мәтіндері мен баспасөз беттеріндегі мақала тақырыптарында кездесетін прецедент есімдердің атқаратын прагматикалық тұрғыдағы әлеуеті сараланып, олардың халықтың ғасырлар бойы жинақтаған таным-түсініктерін тасымалдаушы құрал ретіндегі орны аталып өтілген. Эмоционалды-экспрессивтік бояуы қанық, жалқы есімнен жалпы есімге айналып кеткен прецеденттер шеңберіндегі аялық ақпараттар да назардан тыс қалмаған. Сондай-ақ, прецедент есімдердің төңірегіндегі құндылықтар жүйесі қарастырылған. Адамдардың мінез-құлқы мен іс-әрекеттеріне, әлеуметтік өмірдегі оқиғаларға берілетін аксиологиялық тұрғыдағы жақсы-жаман, оң-теріс, күшті-әлсіз т.б. сияқты өлшемдерге сәйкес келетін, бағалаушылық қасиеттерімен ерекшеленетін лингвомәдени мағлұматтарға талдау жасалған. Прецедент мәтіндердің ұлттың танымдық қорын қалыптастыратын, мәдени ақпарат тасымалдаушы негізгі лингвомәдени бірліктер екені дәйектеліп, олардың тасасындағы эксплицит деректермен қатар, имплицит ақпараттардың астарындағы мәдени кодтар ашылған. Жасалған тұжырымдар салғастырмалы-сипаттамалық әдістер арқылы негізделіп, нақты мысалдармен дәлелденген. Дәйектер аңыз-әпсаналармен қатар, ұлт өкілдеріне жақсы танымал ақын-жазушылардың шығармаларынан, баспасөз беттерінен алынған.

Мақаланың практикалық маңыздылығына оның негізгі нәтижелерін танымдық лингвистика, лингвомәдениеттану, салғастырмалы типология тәрізді теориялық курстарда, сондай-ақ, ағылшын тілін оқыту практикасы үшін семинарларда қолдануға болатыны жатады.

Тірек сөздер: прецедент есімдер, аялық ақпарат, экстралингвистикалық құбылыс, мәдениетаралық коммуникация, лингвокультуремалар, мәдени код, эксплицит ақпарат, имплицит ақпарат.

Негізгі ережелер

Ұлт өкілдерінің санасындағы ақиқат дүние жайлы көзқарастардың қалыптасуына прецедент мәтіндердің де қосатын үлесі зор. Сол себепті, прецедент есімдер шеңберіндегі антропонимдерді ұлттың танымдық қорын қалыптастыратын негізгі лингвомәдени бірліктер ретінде қарастыруға болады.

Құрамында прецедент есімдері бар тұрақты тіркестердің мәнін ұғыну тіл табиғатын терең түсінуге көмектеседі. Олар ұлт өкілдерінің танымындағы маңызды қор болып есептеледі. Әрине, оларды меңгеру үшін ең алдымен олардың не себепті пайда болғанын зерделеген жөн.

Кіріспе

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі прецедент есімдерге талдау жасап, олардың астарындағы мағлұматтарды зерделеу сол тілде сөйлейтін халықтардың мәдениеті, тарихы, әдебиеті, әдет-ғұрпы, діни наным-сенімдері мен салт-дәстүрлері туралы жан-жақты ақпарат алмасуға себін тигізеді.

Прецеденттілік теориясын алғаш ұсынып, негіздеген Ю.Н. Караулов болатын [1]. Аталған ұғымның зерделенуі Г.Г. Слышкин, В.Г. Костомаров, В.В.Красных, О.А. Ворожцова, О.П. Семенец, Т.Е. Постнова т.б. зерттеушілердің еңбектерінде жалғасын тапқан.

Мәселен, Г.Г. Слышкин өзінің «Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе» атты монографиясында прецеденттік мәтіндер ұғымының типологиясын жасап, олардың генетикалық және функционалдық сипаттамасына тоқталған [2]. Ал, О.П. Семенец газет дискурсындағы прецедент мәтіндерді қарастырса [3], Т.Е. Постнова баспа жарнамалардағы прецедент мәтіндердің қолданылуын зерделеп, түпнұсқа мәтіннің мазмұндық-құрылымдық өзгеріске ұшырау тәсілдеріне талдау жасаған [4].

Прецеденттілік мәселесі қазақ тіл білімінде Т. Жанұзақов, І. Кеңесбаев, Г.Б. Мәдиева, Қ.Қ. Рысберген, Г.Қ. Ихсанғалиева, С.Қ. Иманбердиева, Г.А. Қажығалиева, Б.А. Абдыханова т.б. зерттеулерінде көрініс тапқан.

Г.К. Ихсанғалиева телебағдарламалар мен газет беттеріндегі прецеденттілік құбылысын зерттесе [5], С.Қ. Иманбердиева тілдік бірліктердің прецеденттілігін тағамхана атауларын зерделеу барысында қарастырған [6].

Е.А. Нахимова прецеденттік құбылыстар арсеналын тілдің ұлттық ерекшелігінің неғұрлым маңызды көрінісі деп есептесе [7], В.В. Красныхтың пайымдауынша, прецедент мәтіндер белгілі бір ұлттық лингвомәдени қауымдастық өкілдеріне сөзсіз таныс құбылыстардың қатарына кіреді [8, 47 б.]. Сондықтан, екі тілдегі прецедент есімдердің тасасында тұрған кодтарды ашу арқылы олардың мазмұнындағы ұлттық құндылықтарды білдіретін мәдени ақпараттармен танысу, ұлт өкілдерінің өздеріне ғана тән, қайталанбас

дүние бейнесінің ерекшеліктерін терең сезінуге себін тигізіп, мәдениетаралық қарым-қатынастың кедергісіз өрбуіне мүмкіндік туғызады.

Ал, Б.А. Абдыханова прецедент мәтіндерді қолданудың тағы бір тиімділігі ретінде олардың қаламгердің айтар ойын оқырмандарына дұрыс жеткізе алу қасиетін атайды [9, 246 б.].

Прецеденттілік ұғымы жоғарыдағы зерттеушілердің еңбектерінде прецедент мәтіндер, прецедент есімдер, прецедент айтылым, прецедент жағдай түрінде топтастырылған. Тіпті, Ю.Н. Караулов прецедент мәтіндерге сәулет, өнер, музыка туындыларын жатқызып, оның шеңберін кеңейте түскен.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Жұмыста қазақ және ағылшын тілдеріндегі кейбір прецедент есімдерге салғастырмалы-когнитивтік талдау жасалып, олардың шеңберіндегі имплицит ақпараттардың мазмұнын ашу мақсатында сипаттамалық әдіс қолданылды.

Нәтижелер

Ұлттық-мәдени қауымдастық мүшелерінің когнитивтік санасында сақталып, сонда тіршілік ететін экстралингвистикалық құбылыс саналатын прецедент есімдер коммуникация кезінде актуалданып, вербальданады.

Құрамында прецедент есімдері бар тұрақты тіркестердің мәнін ұғыну тіл табиғатын терең түсінуге көмектеседі. Олар ұлт өкілдерінің танымындағы маңызды қор болып есептеледі. Әрине, оларды меңгеру үшін ең алдымен олардың не себепті пайда болғанын зерделеген жөн.

Прецедент есімдердің көпшілігінің көркем шығармалар мен халық ауыз әдебиетінің негізінде пайда болып, қолданысқа енгеніне көз жеткізуге болады.

У. Шекспирдің «Ромео мен Джульетта» трагедиясының басты кейіпкерлері ағылшын дүние бейнесінде баянсыз махаббаттың символына айналса, қазақтар үшін *Қозы Көрпеш* пен *Баян сұлу* ұлт өкілдерінің танымындағы солармен тағдырлас прецедент есімдер саналады. Мысалы:

Махаббатқа да сенгеміз,

Ғашық та болып көргеміз.

Баяны бар ауылға

Қозы болып та келгеміз... (М. Мақатаев).

Ч. Диккенс (Ch. Dickens) шығармасы кейіпкерінің мінез-құлқымен астасатын *Mark Tapley* прецедент есімі қандай жағдай болса да көңіл-күйі үнемі көтеріңкі жүретін адам туралы сөз болғанда қолданылады. Мысалы: *To be a Mark Tapley in the midst of a London winter fog is not always possible* [10]. (ауд.: Қысқы Лондонның тұманды күндерінде оптимистік көңіл-күйді сақтап тұру оңай шаруа емес).

Қазақ аңыздары мен әзіл әңгімелерінің белді кейіпкері саналатын Қожанасырдың образы да танымымызда тапқыр, кіммен болса да әзілі жарасқан, мұңаюды білмейтін көңілді кісі ретінде қалыптасқан. Оған Қожанасыр айтыпты деп басталатын аңыз-әңгімелер дәйек бола алады.

Агата Кристидің детектив әңгімелерінің басты персонажы *Miss Marple* образы шым-шытырық қылмыстық оқиғалардың күрмеуін өзінің

байқампаздығы мен ақыл-парасатының арқасында әп-сәтте шеше алатын жасы келген егде әйелдер туралы сөз болғанда ұшырасатыны анық. Мыс.: *Miss Marple, her lips pursed together, stared down at the photograph* (Agatha Christie). (ауд.: Мисс Марпл ернін жымқырып, назарын суретке аударды).

Артур Конан Дойлдың шығармаларына арқау болған персонаж Шерлок Холмс та өзінің мықты дедуктивтік әдісімен танылып, аты әлемге жайылған тұлға. Оның прототипі, автордың Эдинбург Корольдік ауруханасында қызметтес болған әріптесі Джозеф Белл (Dr. Joseph Bell) екені тарихтан белгілі. Қылмыстық істердің жай-жапсарына үңіліп, ештеңені қаперінен қалт жібермейтін лондондық әйгілі детективтің есімі тергеуші, детектив тәрізді құқық қорғау саласындағы кәсіп иелері туралы сөз болғанда мақтау-мадақтау немесе керісінше, әжуалау мазмұнында жұмсалады. Мыс.: *Holmes spent time doing chemical research on coal tar derivatives in Montpellier with his brother Mycroft, until finally, Holmes was brought back to England by news of the Adair murder* (Arthur Conan Doyle). (ауд.: Холмс өзінің ағасы Майкрофтпен бірге Монтпельедегі көмір шайырларының өнімдеріне химиялық зерттеу жүргізумен уақытын өткізіп, ақырында Адердің өлімі туралы хабарға байланысты Англияға оралды).

Ағылшын жазушысы Ян Флеминг романдарының бас кейіпкері Джеймс Бонд есімі көбіне епті, физикалық тұрғыдан мықты, құпия қызметтерде жұмыс жасайтын адамдар туралы сөз қозғағанда тілге тиек болады. Мыс.: *During the war he was sent on dangerous secret missions abroad. He was a sort of James Bond* (ауд.: Соғыс кезінде ол шетелге қауіпті құпия тапсырмалармен жіберілді. Ол Джеймс Бонд сияқты адамдардың сортынан еді) [11].

Жазықсыздан-жазықсыз қызғаныштың құрбанына айналған әйел баласы туралы әңгіме бола қалса, ағылшындардың ойына Шекспирдің Дездемонасының (Desdemona) образы келері анық («Отелло», 1604).

Когнитивті - бағалаушылық қасиетпен ерекшеленетін, ұлт өкілдерінің жадында сақталған, эмоционалды-экспрессивті бояуға қанық прецедент есімдер екі тілде де көптеп кездеседі. Төменде келтірілген мысалдар сөзімізге дәйек бола алады.

Paul Pry тұрақты тіркесі өзіне еш қатысы жоқ шаруаға кірісуді әуес көретін, қылжақбас кісі туралы сөз болғанда қолданылады. Бұл образдың мазмұны 19 ғасырда өмір сүрген ағылшын драматургі Джон Пулдың осы аттас 3 актілі фарс жанрында жазылған пьесасының басты кейіпкерінің мінез-құлқынан хабар береді.

Іздегені өсек-әңгіме, тың тыңдап, біреудің ісіне араласуды әдетке айналдырған адамның ұстанымын сипаттайтын *peeping Tom* прецедент есімінің кодын шешкенде, өзге ұлт өкілдеріне имплицит саналатын мынадай ақпаратқа кезігеміз: Аңыз бойынша, Британияның 13 ғасырдағы ықпалды бай-манаптарының бірі, граф Мерсийскийдің зайыбы Годива ханым, Ковентри қаласының тұрғындарын күйеуінің салған шамадан тыс көп салығынан құтқару мақсатында, қарсылық ретінде, қала көшелерін салт атпен жалаңаш жүріп өткен екен. Годива ханымды сыйлағандықтан, оны мұндай күйде көрмеу үшін тұрғындар терезе жақтауларын жауып, қарамапты. Тек Том деген

тігінші ғана ханымға ұрланып көз жіберіпті. Сол әрекеті үшін ол соқыр болып қалған екен деген дерек бар. Аталған фразеологиялық тіркесті прагматикалық мақсатты көздеген басылым беттерінен кеңінен кездестіруге болады. Мысалы: «Drones as the New *Peeping Toms*?» (ауд.: «Дрондар жаңа Тыңшы Томдар ма?») [12] т.б. тәрізді мақала тақырыптарының рецепиент көңілін еріксіз өзіне аударатыны сөзсіз. Сондай-ақ, тіршілігімізге мықтап енген дрон, камера сияқты техниканы сатуда маркетингтік айла-тәсіл ретінде, сатып алушының қызығушылығын арттыру үшін аталған тіркестің қолданылып жүргені шындық.

Қазақтардың когнитивтік санасынан мықтап орын алған Алдар көсе мен ағылшын дүниесінің тілдік бейнесіндегі константалардың бірі Робин Гуд, жағымды коннотациямен сипатталатын, ақиқат дүние бейнесіндегі таптық теңсіздікпен және әлеуметтік әділетсіздікпен күресуді мақсат етіп қойған персонаждар. Олардың шығу тегіне көз жіберсек, қос кейіпкер туралы деректер сан алуан. Бірақ, екеуінің де көздегені – байлардың дүние-мүлкін тартып алып, жарлы-жақыбайға үлестіру. Соғыс өнерін мықтап меңгерген Робин Гуд қарақшылығымен аты шығып, жолдастарымен бірге бай-манаптарды торуылдап, тонаса, Алдар көсе қулықпен, өткір тілімен, тапқырлығымен жалғыз өзі-ақ талай сараңды сан соқтырған.

Ғ.Мүсіреповтің Ұлпанының сұлулықтың, төзім мен қайраттың, шешендіктің, даналықтың, адалдықтың символына айналып, ел анасы деген атаққа дейін көтерілген образ екені мәлім. Ал, ағылшындардың когнитивтік санасындағы Пенелопа прецедент есімі ежелгі грек мифологиясынан келген, адалдық пен төзімділіктің эталонына айналған персонажбен астасады. Мысалы: *She feared in her heart that she would be left forever, faithful and forgotten, waiting like Penelope for a man who never came* (ауд.: Ол ішінен келмеген адамды адалдықпен күткен Пенелопа сияқты мәңгілікке ұмытылып қалудан қорықты) (L. de Bernieres).

Талданып отырған лингвокультуремалардың әрқайсысының астарында қазақ, ағылшын тілдік қауымдастық өкілдерінің танымында белгілі бір стереотип, символ тудыратын аялық ақпараттардың жатқандығын және олардың кейбірінің уақыт өте келе, жалқы есімнен жалпы есімге айналып кеткенін де байқаймыз.

Шығайбай мен *Қарабай* есімдерінің ұлт танымында *сараңдықтың* символы ретінде сипатталып, түрлі ертегі мен аңыз-әңгімелердің тұрақты кейіпкері ретінде танылуы ойымызға дәйек бола алады.

Сондай-ақ, Ч. Диккенстің тағы бір шығармасының *Ebenezer Scrooge* деген кейіпкерінің образы да ағылшын мәдениетінде жалпы есімге айналып, қатыгез сараңдар туралы сөз болғанда бірден ойға оралып, тілге тиек бола кетеді (Charles Dickens, *A Christmas Carol*, 1843). Мысалы: *to be a scrooge* (ауд.: **сараң болу**).

Кішілер үлкендердің сөзін күтсін,
Ырым жасап, әйелдер бөзін жыртсын.
Жарасымды қауымға лаң салған,

Жәдігей *жантықтардың* көзін құртсын! (М. Мақатаев) - деген жолдардан «Қозы Көрпеш - Баян сұлу» жырының басты кейіпкерінің бірі *Жантық* жалқы есімінің жалпы есімге айналып, адамдарды өзара қырқыстырып, қырық пышақ қылудың айла-тәсілін мықтап меңгерген *алаяқ*, қу адамдарды сипаттайтын образ ретінде қалыптасқанын көруге болады.

Қодар, *Итбай* бейнелері де коннотативтік тұрғыдан теріс бағаланатын, *ұрдажық*, *жауыз*, *қара ниетті* жандардың мінез-құлқымен ассоциацияланатын прецедент есімдер. Олар да белгілі шығармалардың кейіпкерлері бола тұра, жалпы есімге айналып кеткен, қолдануға үнемі даяр тұратын лингвомәдени бірліктер қатарына жатады.

Ә.Нұрпейісовтың «Қан мен тер» трилогиясының персонажы Судыр Ахмет есімінің қазақ қауымында жалпы есімге айналып үлгіргенін ешкім жоққа шығара алмаса керек. Бұл – сөзі көп өтірікші, қолынан түк келмейтін орашолақ, қуыс кеуде, бос белбеу адамдардың бейнесін сомдау үшін жұмсалатын таптырмас теңеу.

Келтірілген мысалдар арқылы ұлттық-мәдени қауымдастық мүшелерінің танымындағы құндылық өлшемдері туралы мағлұмат алып қоймай, олардың дүние бейнесінің үзіктерімен де танысамыз.

Спирттік ішімдікті меңзейтін *John Barleycorn* (сөзбе-сөз: Джон Арпа дәні) тұрақты тіркесінің астарындағы ақпараттарға үнілсек, дереккөздердің кейбірі бұл тіркесті 17 ғасырдың алғашқы жартысында жазылып, үлкен танымалдылыққа ие болған Р. Бернстың осы аттас балладасымен байланыстырса, енді бірі оның төркінін Джек Лондонның *John Barleycorn* тақырыбындағы әңгімесінен іздейді. Онда жазушының бес жастан бастап, танымал, бай болғанға дейінгі өмірінің әр түрлі кезеңдеріндегі ішімдікке әуес болған шақтары баяндалған.

Мемлекет және қоғам қайраткерлерінің, тарихта аты қалған тұлғалардың есімдерінің қатысуымен жасалған прецедент мәтіндер екі тілде де көптеп кездеседі. Олар ұлт өкілдерінің танымындағы мифология, әдебиет, мәдениет, тарих және саясат шеңберіндегі ақпараттарды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, тасымалдау функциясын атқарады.

Draconian laws (сөзбе-сөз: *Дракон заңдары*) тұрақты тіркесі *қатал заңдар* деген мағынаны білдіреді. Біздің ғасырымызға дейін 621 жылы пайда болған тіркестің шығу тегі афиналық заңгер Драконның есімімен байланыстырылады.

Қазақтардың тілдік қауымдастығы мүшелерінің санасында билер институтының жарқын өкілі Майқы би туралы *түгел сөздің түбі бір, түп атасы – Майқыби* деген нақыл мықтап орын алған. *Майқы би айтыпты* деп басталатын даналық сөздердің авторы туралы мәліметтерге үнілсек, оның ел басқарудың салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар принциптеріне негізделіп жүргізілуін құп көрген, шешендік өнері мен ақыл-парасатына сүйеніп дау-дамайды шешіп, төрелік айтқан кемеңгер тұлға болғандығы жөнінде ақпарат аламыз.

«*Қасым ханның қасқа жолы, Есім ханның ескі жолы*» тіркестерінің аясынан шарифат қағидасы мен ұлттық салт-санаға қайшы келмейтін баптарға басымдылық берілген қазақ тарихындағы алғашқы заң кодекстері туралы

дерекпен кезігеміз. Ал, аталған хандардың Жәнібектің тікелей ұрпақтары екені тарихтан мәлім. Бес тараудан тұратын бұл заң мүлік заңы, қылмыс заңы, әскери заң, елшілік жоралары, жұртшылық заңы тәрізді салаларды қамтыған [13].

John Doe and Richard Doe прецедент есімдері жауапкершіліктен құтылу мақсатында жалған ат жамылып жүретіндер туралы әңгіме болғанда қолданылады (19 ғасырдың алғашқы жартысында ағылшын сот өндірісінде қаралған жалған заңды тұлғаларға қарсы жазылған талап арыздар мәтінінде кездескен есімдер) [14, 418 б.].

Құрамында прецедент есімдер бар кейбір фразеологиялық тіркестердің мазмұнын зерделесек, олардың елдің аңыз-әпсаналарынан мағлұмат беретінін байқаймыз. Мысалы: *Қайда барсаң да Қорқыттың көрі, Асан қайғыға салыну (түсу)* т.б. фразеологиялық тіркестерді қолдану барысында ұлт өкілдерінің санасында *уайым* мен *қайғыны* сипаттайтын эксплицит ақпараттардың жаңғырығатыны мәлім. Мысалы: Қайдағы бір *асан қайғыңды* айтпай отыршы (М. Иманжанов). Тығырықтан шығатын жол қайсы? *Қайда барсаң да Қорқыттың көрі* (Ауызекі тіл).

Hobson's choice (сөзбе-сөз: Хобсонның таңдауы) тұрақты тіркесі таңдаудың жоқтығын сипаттау мағынасында қолданылады. Оның астарында 16 ғасырда Кембридж ратушасында (қазіргі Қасиетті Катарина колледжы орналасқан жер) 40 жылқылық жалға ат беретін қорасы бар Томас Хобсон деген кісінің өмір сүргендігі және оның ат алуға келген клиенттеріне тәуір аттарды емес, есік жақтағы қазықта байлаулы тұрған атты ғана алуды ұсынғандығы туралы дерек [15] бар. Мысалы: *Hobson's choice, my friend!* (ауд.: Басқа амал жоқ, достым!).

Қазақи дүние таным өкілдеріне хан Жәңгір мен Махамбет Өтемісұлының өмірі мен есімдерінің астарындағы аялық ақпарат жақсы мәлім. Сондықтан, төмендегі жыр шумақтарындағы прецедент тұлғалардың мінез-құлқынан хабары бар рецепиентке ақынның айтпағы түсінікті.

Көрер едің,

Шаламын ба, отпын ба,

Білер едің,

Ақынмын ба, жоқпын ба?

Кектендірген хан *Жәңгір* де жоқ мұнда,

Кектенетін *Махамбет* те жоқ мұнда (М. Мақатаев).

Ағылшын парламентінің артында орналасқан әйгілі сағат *Big Ben* (сөзбе-сөз: Үлкен Бен) оны орнатуға ұйытқы болған саясаткер, құпия кеңесші Бенджамин Холлдың (1802-1867) есімімен аталған. *Big Ben* атауын есіткенде, әрине, адамның көз алдына саясаткердің емес, әйгілі сағаттың бейнесі келе қалатыны белгілі. Бұл жағдайды уақыт өте келе оқиға төңірегіндегі ақпараттың көмескіленуімен немесе өзге ұлт өкілдері үшін оның имплицит екендігімен түсіндіруге болады.

Талқылау

Прецедент есімдер тілдік тұлға үшін ұлттық, мәдени, эмоционалды, танымдық тұрғыда ерекше маңызға ие лингвокультуремалар болып табылады. Сол себепті, олардың астарындағы мәдени кодты шешу аса маңызды мәселе саналады.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан прецедент есімдердің жағымды және жағымсыз коннотациямен ерекшеленетінін байқаймыз. Осы қасиеттеріне қарап, оларды ұлт өкілдерінің танымындағы ақиқат дүниені танып, бағамдаудағы этномәдени код, моралдық стандарттар немесе эталондар ретінде қабылдауға болады. Әрине, аксиологиялық тұрғыдан алып салғастырғанда, олардың төңірегіндегі көзқарастардың кейде ұлттық менталитеттің өзіндік ерекшелігін құрайтын байырғы, терең құндылықтарға сәйкес келмейтіні анық.

Прецедент есімдер мен олардың төңірегіне шоғырланған ақпараттардың кейде сәл күңгірттенгенімен, уақыттың дегеніне бағынбайтын қасиеті бар десек қателеспейміз. Сондықтан, олар ұлт өкілдерімен бірге мәңгі жасасып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып жетіп отырады және ұлттық мәдениеттің ажырамас бөлігі саналады.

Прецедент есімдердің белгілі бір ұлттық қауымдастық мүшелерінің өзара қарым-қатынасының нормаларын реттеуге ат салысатын, аксиологиялық тұрғыдан алғанда жаман деген немене, жақсы деген немене деген сұрақтың төңірегінде ой туғызуға қосатын өзіндік үлесін жоққа шығаруға болмайды.

Келтірілген дәйектемелер прецедент есімдерді қолданудың адресат пен адресант арасындағы коммуникацияны прагматикалық тұрғыдан реттеудегі қызметінің маңыздылығын байқатады. Өйткені, олар ойды шашыратпай, қысқа да, нұсқа, әрі эмоционалды-экспрессивті тұрғыдан дәл жеткізуді қамтамасыз етеді. Осы тұрғыдан алып қарағанда, прецедент есімдер тілдік тұлғаның қалыптасуына әсер етеді. Коммуникация барысында түрлі прецедент есімдерді орынды қолдана білу тілдік тұлға танымының тереңдігін байқататын өлшемдердің бірінен саналады.

Тілдік қауымдастық өкілдері өздерінің когнитивтік санасындағы прецедент есімдерді қолданған кезде коммуникативтік-прагматикалық, нақтырақ айтқанда эстетикалық, аксиологиялық мақсатты көздейді. Айтқысы келген ойын дөп жеткізіп қоймай, рецепиентке эксплицит немесе имплицит ақпаратты тасымалдайды. Ал, олардың кейбірінің тіпті түрлі сөздіктерге еніп, тұрақты мағынаға ие болуы аталған тілдік құбылыстың маңыздылығын аңғартса керек.

Қорытынды

Прецедент есімдер астарындағы аялық ақпараттарды игеру белгілі бір лингвомәдени қауымдастық өкілдеріне тән деректерді меңгеру болып табылатыны сөзсіз. Оған қоса, жаһандану үдерісі жағдайында өмір сүріп жатқан ұрпақ үшін прецедент құбылыстарды, оның ішінде прецедент есімдер аясындағы құндылықтар жайлы мағлұматтарды білу аса маңызды. Сондықтан, прецедент есімдердің дүние бейнесін жасаушы, ұлт өкілдерінің тұрмыс-тіршілігін сипаттайтын, оның тілі, мәдениеті мен менталдығынан ақпарат

беретін баға жетпес қор, ұлттық қауымдастық мүшелерінің санасында стереотип, ассоциация, эталон, символ ретінде қолдануға даяр тұрған лингвокультуремалар екендігіне көз жеткіземіз. Өйткені, олар адамдардың өзін қоршаған ақиқат дүние туралы жинап-терген ақпараттарын кодтап қана қоймай, оларды тасымалдаушы қызметін қоса атқарады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 363 с.
- [2] Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 139 с.
- [3] Семенец О.П. Прецедентный текст в языке газеты (Динамика дискурса 50-90-х годов): Дис. канд. филол. наук. – СПб., 2004. – 356 с.
- [4] Постнова Т.Е. Прецедентные тексты в печатной рекламе: Дис. канд. культурол. наук. – М., 2002. – 189 с.
- [5] Ихсанғалиева Г.К. Функционально-прагматический анализ заголовков (на материале казахстанских газет и телепрограмм): автореферат канд. филол. наук. – Алматы: КазНУ, 2000. – 28 с.
- [6] Иманбердиева С.Қ. Қаладағы тағамхана атаулары: Филол. ғылым. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған дис. авторефераты. – Алматы: ҚазҰУ, 2001. – 23 б.
- [7] Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникации: монография. – Екатеринбург: УрГПУ, 2007. – 207 с.
- [8] Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и Лингвокультурология. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
- [9] Абдыханова Б.А. Прецеденттік мәтін және ұлттық дүниетаным // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. Ғылыми журнал. – Астана, 2017. – №2. – 243-248 бб.
- [10] Дереккөз: <https://envoc.ru/>
- [11] Дереккөз: <https://context.reverso.net/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4/>
- [12] Дереккөз: <https://verdict.justia.com/2014/06/26/drones-new-peeping-toms#:~:text=Drones%20as%20the,ANITA%20RAMASASTRY>
- [13] Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Аруна Ltd., 2010.
- [14] Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
- [15] Дереккөз: <https://ru.qaz.wiki/wiki/>

REFERENCES

- [1] Karáylov Iý.N. Rýsskii yazyk i yazykovaia lichnost (Russian language and language personality). M.: Naýka, 1987. 363 p. [In Rus.]
- [2] Slyshkin G.G. Lingvokýltýrnye konsepty presedentnyh tekstov v soznanii i diskýrse (Linguistic and cultural concepts of precedent texts in consciousness and discourse). M.: Academia, 2000. 139 p. [In Rus.]
- [3] Semenes O.P. Presedentnyi tekst v yazyke gazety (Dinamika diskýrsa 50-90-h godov)(Precedent text in newspaper language (Dynamics of discourse in the 1950s-1990s): Dis. kand. filol. naýk. Spb., 2004. 356 p. [In Rus.]
- [4] Postnova T.E. Presedentnye teksty v pechatnoi reklame (Precedent texts in print advertising): Dis. ... kand. kúltýrol. naýk. M., 2002. 189 p. [In Rus.]
- [5] Ihsangalieva G.K. Fýnktsionalno-pragmaticheskii analiz zagolovkov (na materiale kazahstanskikh gazet i teleprogramm) (Functional and pragmatic analysis of headlines (based on Kazakhstani newspapers and TV programs)): avtoref. kand. filol. naýk. Almaty: Kazný, 2000. 28 p. [In Rus.]

- [6] Imanberdieva S.Q. Qaladaǵy taǵamhana ataýlary (Names of restaurants in the city): filol. ǵylym. kand.avtoref. Almaty: Qazuý, 2001. 23 p. [In Kaz.]
- [7] Nahimova E.A. Presedentnye imena v massovoi kommýnikasıı: monografıa (Precedent Names in Mass Communication: Monograph). Ekaterınbýrg: Ýrgpý, 2007. 207 p. [In Rus.]
- [8] Krasnyh V.V. Etnopsiholingvistika ı Lingvokýltýrologıa (Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology). M.: Gnozis, 2002. 284 p. [In Rus.]
- [9] Abdyhanova B.A. Presedenttik mátin jáne ulttyq dúnietanym (Precedent text and national worldview). Eýrazıa ǵymanıtarlyq instıtýtynyń HABARSHYSY. Ǵylymı jýrnal. Astana, 2017. №2. 243-248 pp. [In Kaz.]
- [10] URL: <https://envoc.ru/>
- [11] URL: <https://context.reverso.net/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4/>
- [12] URL: <HTTPS://VERDICT.JUSTIA.COM/2014/06/26/DRONES-NEW-PEEPING-TOMS#:~:TEXT=DRONES%20AS%20THE,ANITA%20RAMASASTRY>
- [13] Islam. Entsiklopedıialyq anyqtamalyq (Encyclopedic reference book). Almaty: Arýna Ltd. JShS, 2010 [In Kaz.]
- [14] Kýnnı A. V. Anglo-rýsskı frazeologicheskı slovar (English-Russian Phraseological Dictionary). M.: Rýs. ıaz., 1984.944 p. [In Rus.]
- [15] URL: <https://ru.qaz.wiki/wiki/>

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ИМЕН В КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

*Снасাপова Г.Ж.¹, Нурсултанкызы Ж.², Оралбаева Г.С.³

¹к.ф.н., Кызылординский университет Болашак, Кызылорда, Казахстан,

²к.ф.н., доцент, Кызылординский университет Болашак, Кызылорда,
Казахстан,

³м.п.н., Кызылординский университет Болашак, Кызылорда, Казахстан

¹E-mail: gul.snasapova@mail.ru

²E-mail: zhaznur@mail.ru

³E-mail: oralbaeva1904@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые казахские и английские антропонимы, выступающие в качестве прецедентных имен. Данные языковые феномены выражают ценностные ориентации лингвокультурных сообществ казахов и англичан, вплетаются в их языковой фонд.

Цель статьи – определение роли и места некоторых прецедентных имен в языковом сознании казахов и англичан. Работа выполнена в лингвокультурологическом направлении. Авторы считают, что прецедентные имена не ограничены временем и поэтому они передаются от поколения к поколению. На основе проведенного исследования особое внимание уделено свойству прецедентных имен, способствующих регулированию норм взаимоотношений членов языкового социума. Особый интерес у авторов вызвали когнитивные функции, выполняемые прецедентными именами, как символ, эталон, стереотип, ассоциация и др. Проанализирован прагматический потенциал прецедентных имен, встречающихся в заголовках статей и рекламных текстах, отмечена их роль как одного из инструментов трансляции понятия и познания, накопленного веками. *Не осталась без внимания и фоновая информация вокруг прецедентов, обладающих насыщенной эмоционально-выразительной окраской, превратившихся из имен собственных в имена нарицательные.* Также рассмотрена система ценностей вокруг прецедентных имен и проведен анализ лингвокультурных сведений, отличающихся

оценочными свойствами, соответствующими таким параметрам, как: хорошее-плохое, положительное-отрицательное, сильное-слабое и др. Отмечено, что в аксиологическом плане они дают оценку поведению и поступкам людей, событиям социальной жизни.

Приведенные примеры доказывают, что прецедентные имена являются важной частью когнитивной базы носителей языка и относятся к числу уникальных лингвокультурных единиц. Использован сопоставительно-описательный метод, раскрыты культурные коды имплицитной информации, сделанные выводы доказаны на конкретных примерах. Примеры приведены не только из легенд, преданий, произведений известных поэтов и писателей, а также со страниц прессы.

Практическая значимость статьи состоит в том, что полученные в ней результаты могут быть использованы в теоретических курсах по когнитивной лингвистике, лингвокультурологии, сравнительной типологии, а также в работе семинаров, непосредственно в практике обучения английскому языку.

Ключевые слова: прецедентные имена, фоновые знания, экстралингвистическое явление, межкультурная коммуникация, лингвокультуремы, культурный код, эксплицитная информация, имплицитная информация.

LINGUOCULTURAL PECULIARITIES OF SOME PRECEDENT NAMES IN THE KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

*Snasapova G.Zh¹, Nursultankyzy Zh.², Oralbayeva G.S.³

*¹can.of Philol.Sc., Kyzylorda Bolashak University, Kyzylorda, Kazakhstan,

²can.of Philol.Sc.,docent, Kyzylorda Bolashak University,
Kyzylorda,Kazakhstan,

³Master of Ped.Sc., Kyzylorda Bolashak University, Kyzylorda,Kazakhstan

*¹E-mail: gul.snasapova@mail.ru

²E-mail: zhaznur@mail.ru

³E-mail: oralbaeva1904@mail.ru

Abstract. This article discusses some Kazakh and English anthroponyms, serving as the precedent names. These linguistic phenomena express the value orientations of the linguistic, cultural communities of Kazakhs and Englishmen. They are also woven into their language fund.

The purpose of the article is to determine the role and place of some precedent names in the linguistic consciousness of Kazakhs and Englishmen. The work was carried out in the linguoculturological direction. The authors consider that precedent names are not limited by time and therefore they are conveyed from generation to generation. On the basis of the conducted research, special attention is paid to the property of precedent names that contribute to the regulation of the norms of relations between members of the linguistic society. The article also pays special attention to the cognitive functions that precedent names perform as a symbol, a standard, a stereotype, an association, etc. The authors analyzed the pragmatic potential of precedent names found in the headlines of articles and in advertising texts, noted their role as one of the tools for broadcasting concepts of knowledge accumulated over centuries. The background information around the precedents that have a rich emotional and expressive coloring, which have turned from proper names into common names, has not been left without attention. The system of values around precedent names is also considered. The analysis of linguistic and cultural units differing in evaluative properties corresponding to such scales as good-bad, positive-negative, strong-weak, etc. is carried out. It is noted that in axiological terms, they assess the behavior and actions of people, events of social life. The authors prove that precedent names are an important part of the cognitive base of native speakers.

Comparative-descriptive method was used, cultural codes of implicit information were revealed, and the conclusions made were proved by concrete examples from legends, works of famous poets and writers, etc.

The practical significance of the article is in the fact that the research results can be used in the theoretical courses on cognitive linguistics, linguoculturology, comparative typology, as well as in seminars directly for the practice of teaching English.

Keywords: precedent names, background knowledge, extralinguistic phenomenon, cross-cultural communication, linguoculturemes, cultural code, explicit information, implicit information.

Статья поступила 25.03.2022